

Зіновія Карпенко,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогічної та вікової психології,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Zinovia Karpenko,

Doctor of Psychology, professor,
the head of the Department of Pedagogical
and Age Psychology of Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Раїса Мотрук,

асистент кафедри педагогічної та вікової психології
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Rayisa Motruk,

the assistant of the Department of Pedagogical
and Age Psychology of Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 159.922.8:37.048.4:316.7
ББК 88.37

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ ПРИКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

ETHNO-CULTURAL FACTORS OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF YOUNG PEOPLE OF PRECARPATHIAN REGION

На основі порівняльного емпіричного дослідження констатовано вибірковий характер взаємозв'язку етнокультурних чинників з віковими й індивідуально-типологічними властивостями студентів різних напрямів вищої освіти. Зроблено висновок про зниження впливу етнокультурних чинників на професійне самовизначення молоді прикарпатського регіону в Добу Постмодерну порівняно з епохою Модерну столітньої давнини.

Ключові слова: професійне самовизначення, етнокультурні чинники, вища освіта, постмодерн.

На основании сравнительного эмпирического исследования констатирован избирательный характер взаимосвязи этнокультурных факторов с возрастными и индивидуально-типологическими особенностями студентов различных направлений высшего образования. Сделан вывод о снижении влияния этнокультурных факторов на профессиональное самоопределение молодежи прикарпатского региона в эпоху Постмодерна по сравнению с эпохой Модерна.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, этнокультурные факторы, высшее образование, постмодерн.

Selective character of interconnection of ethno-cultural factors with age and individual typological characteristics of students from different areas of higher education has been stated on the basis of comparative empirical research.

The conclusion about reducing the impact of ethnic and cultural factors on professional self-determination of young people of Precarpathian region in the age of Postmodern than in an era of Modern hundred years ago has been drawn.

Key words: professional self-determination, ethno-cultural factors, higher education, Postmodern.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства першочерговим завданням є врегулювання соціокультурних процесів та їх внеску в професійне самовизначення і життєздійснення особистості. Водночас етнокультурним чинникам професійного самовизначення в контексті вікової та педагогічної психології

нині приділяється недостатньо уваги, тоді як наявна освітня ситуація в Україні, неоднозначність і непослідовність гуманітарної політики держави вимагають її гнучкої корекції з огляду на провідні тенденції Доби Постмодерну: глобалізацію, плюралізм думок, мультикультуральність, соціальну мобільність тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Значний крок у цьому напрямі зробив кримський дослідник Є. В. Чорний, який обґрунтував та емпірично перевірів концепцію полікультурної освіти [10]. В центрі уваги низки острозьких психологів (І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич) перебувають питання спадкоємності етнокультурних диспозицій та освітньої політики на історичних українських теренах [4] в їх поєднанні з сучасними детермінантами професійного вибору і професійної самореалізації. Проте актуальність означеної проблеми цим не вичерпується, що зумовило вибір теми нашого теоретико-прикладного дослідження.

Мета статті полягає в диференціюванні та уточненні інтенсивності і специфіки впливу етнокультурних чинників професійно-особистісного становлення на вибір напрямку вищої професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Теоретичними джерелами концептуального моделювання й організації емпіричного дослідження впливу етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості слугували засадничі положення О. В. Бичко, П. І. Гнатюка, Л. М. Дробіжевої, Е. Еріксона, К. В. Коростеліної, Дж. Марсія, Ж. Піаже, М. І. Пірен, Т. Г. Стефаненко, А. Теджфела і Дж. Тернера, В. Ю. Хотинця та ін. про походження, етапи розвитку та структуру системи ідентичностей в контексті самосвідомості особистості [1, 3, 6, 8].

Під особистісною ідентичністю ми розуміємо переживання (усвідомлене, а також невідрефлексоване) власної тотожності, самореферентності), визначеності (екзистенційно-смиислової унікальності), цілісності як внутрішньої інтегрованості різних спонукань, часової неперервності існування як самовідтворення й актуалізації особистого потенціалу, цільності як спрямованості на реалізацію індивідуально специфічних життєвих завдань, автентичності як несимулятивному втіленні себе в певному життєвому проекті, нарративі [7, с. 76].

За дефініцією Л. Б. Шнейдер, професійна ідентичність – це результат процесів професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації, який проявляється в усвідомленні себе представником певної професії та професійної спільноти, певний ступінь ототожнення-диференціації себе зі Справою та Іншими, що проявляється в когнітивно-поведінкових самоописах Я. Професійна ідентичність звернена в сучасне і майбутнє [11].

Ключовим конструктом концептуального моделювання щодо теми дисертаційного дослідження є етнічна ідентичність, яка розглядається як системний, полімотивований й онтогенетично протяжний феномен, що базується на ментально специфічній матриці колективного несвідомого окремого народу. Культурний складник етнічної ідентичності особистості охоплює базові ціннісні орієнтації, фольклорні вподобання, міфологічні сюжети, традиційно-звичаєві особливості, мовну картину світу тощо [2].

Продуктивним підсумком встановлення основних видів ідентичностей в структурі цілісного Я повинна стати концептуальна структурно-функціональна модель їх співвідношення, яка задає логіку наступного емпіричного дослідження, впливаючи на вибір діагностичних критеріїв та засобів.

Онтогенетична структурно-функціональна модель детермінації професійного самовизначення представляє останнє результатом зустрічного взаємовпливу соціального (в тому числі й етнокультурного) та особистісного самовизначення (в тому числі й нарративного конструювання, життєтворчості), який вибірково поєднує в собі професійно релевантні особливості обох джерел детермінації (соціальної, а також етнічної ідентичності, особистісної, а також і нарративної ідентичності).

Відзначена вище аномія, що супроводжує трансформаційні процеси в українському суспільстві, на яку накладаються масові глобальні тенденції світового цивілізаційного розвитку, помножує проблеми вікової кризи ідентичності, орієнтуючи молоду людину на професійну мобільність, етнокультурну толерантність і множинність шляхів саморозвитку і професійної самореалізації [2, 9, 12, 13].

З онтогенетичної структурно-функціональної моделі досліджуваного феномену випливають принаймні два критерії з підпорядкованими їм субкритеріями чинників детермінації професійного самовизначення і один результативний критерій цього процесу. Конкретно: 1) критерій соціокультурної референтності (співвіднесеності) з субкритеріями диспозиційної та етнокультурної релевантності (значущості); 2) критерій інтенціонально-особистісної референтності (автентичності) з субкритеріями сенсорно-перцептивної релевантності й екзистенційно-ціннісної наповненості; 3) критерій мотиваційно-професійної релевантності як підсумковий індикатор когерентності професійного вибору. Відтак завданням емпіричного дослідження було встановлення значущості впливу етнокультурного чинника на професійне самовизначення особистості в околі множинної взаємної детермінації досліджуваного феномену.

Порівняльний конкретно-історичний аналіз архівних статистичних даних 1910 року дав змогу встановити кореляцію етнокультурної та професійної стратифікації населення Галичини Доби Модерну; верхній шар складали поляки, німці, які здебільшого займали керівні посади, серед них зустрічалися і ремісники, торговці, військові, що переважно мешкали у містах. Середнім прошарком були євреї, професійна зайнятість: корчмарі, орендарі, торговці, ремісники. Найнижчий шар становили українці-русини, представники сільського населення, здебільшого землероби, визначальною цінністю яких була земля, з якою пов'язана багатівікова практика передачі багатого соціального досвіду [5]. Основними тенденціями вибору фаху в постмодерністський період є: глобалізація, урбанізація, світоглядний плюралізм, мультикультуральність, що ведуть, імовірно, до зниження впливу етнокультурного чинника в професійному самовизначенні особистості.

Наше дослідження покликано актуалізувати проблематику етнокультурної детермінації професійного самовизначення особистості, з тим щоб компенсувати брак об'єктивної інформації про вплив етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості.

Порівняльне емпіричне дослідження проводилося на базі таких навчальних закладів: Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківської Теологічної Академії та Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв.

Загальна вибірка респондентів становила 180 студентів I-II курсів, з них 50 осіб належали до фізико-математичного, 50 осіб – художнього, 30 осіб – музичного та 50 осіб – теологічного напрямку професійної підготовки. Вибір такого дизайну експериментальних груп був не випадковим. Ми намагалися збалансувати традиційні для прикарпатського регіону професії, пов'язані з народними ремеслами, побутованням народної пісні та інших фольклорних жанрів, міцними позиціями церкви з переважно греко-католицьким віросповіданням, з інноваційними професіями, що стосуються Інтернет-технологій, сучасного образотворчого мистецтва тощо.

Узагальнену характеристику сукупної вибірки з позиції етнічної та субетнічної самоідентифікації досліджуваних наведено в табл. 1.

Таблиця 1.

Етнічний та субетнічний розподіл респондентів у загальній вибірці

Результати етнічної самоідентифікації	Загальна кількість	Галичани	Гуцули	Бойки	Лемки	Покутяни	Подільяни	Українці	Поляки	Не ідентифікують себе з жодним етнічним етносом
Кількість осіб	180	11	41	42	14	5	2	13	1	51
%	100	6,11	22,78	23,33	7,78	2,77	1,11	7,23	0,55	28,33

Аналіз результатів етнічної й субетнічної самоідентифікації показує, що близько третини респондентів уникають чіткого етнокультурного самовизначення. Близько чверті досліджуваних зараховують себе до етнотипу гуцулів (22,78%) і бойків (23,33%). Лемками назвалися 7,78%, а регіональну (галицьку) належність відзначили 6,11% осіб. 7,23% вважають себе насамперед українцями. Інші самоназви не мають значного поширення.

Аналіз результатів етнокультурної самоідентифікації за напрямками професійної підготовки фіксує деякі нюанси загального розподілу. Так, найбільша кількість етнічно несамоідентифікованих осіб спостерігається у групі майбутніх математиків (аж 40%), а найменша їх кількість у групі майбутніх музикантів.

Нечисленна група лемків і покутян у цій же субвибірці зростає в рази (від 1–2% до 13%). Очевидно, етнокультурна диференціація і самовизначення особливо важливе для цього контингенту студентів. Чин священника обирає у двічі більше бойків, ніж гуцулів, що вказує на усвідомлення першими своєї духовної місії на теренах Галичини.

Стратегію і методичні засоби порівняльного емпіричного дослідження визначила низка діагностичних критеріїв, пов'язаних з відповідними чинниками детермінації професійного самовизначення особистості, а саме: критерій соціокультурної референтності з субкритеріями диспозиційної та етнокультурної релевантності, критерій інтенціонально-особистісної референтності з субкритеріями сенсорно-перцептивної релевантності й екзистенційно-ціннісної наповненості (незалежні змінні) і критерій мотиваційно-професійної релевантності (залежна змінна).

Чутливими до зазначених критеріїв диференціальної психологічної діагностики детермінант професійного самовизначення особистості, зокрема його етнокультурних чинників, було визначено відповідні опитувальники: особистісних типів Дж. Холланда, «Етнічна картина світу» Є. В. Чорного, БІАС-тест (Р. Б. Льюїс, Ф. Пуцелік), «Психологічний портрет» Є. В. Чорного і диференціально-діагностичний опитувальник Є. О. Клімова. Допоміжним психодіагностичним засобом став «Психогіометричний тест» С. Деллінгер.

Порівняльний аналіз результатів описової математичної статистики згідно з виокремленими діагностичними критеріями дозволив установити такі максимальні й мінімальні показники за субвибірками досліджуваних студентів:

– майбутні художники мають найвищі показники за інтелектуальним і артистичним типами (6,98 і 9,70 відповідно), майбутні музиканти – за соціальним типом (8,07), майбутні священники – за соціальним і реалістичним типами (8,24 і 7,74) і майбутні математики – за інтелектуальним і конвенціональним типами (7,46 і 6,70) на загальному тлі показників за методикою Дж. Холланда сукупної вибірки (дані за субкритерієм диспозиційної релевантності);

– з-поміж найнижчих показників шкал методики «Етнічна картина світу» за параметром дифузної ідентичності найнижчий показник притаманний майбутнім музикантам (0,60), майбутні музиканти і священики мають найвищі показники за шкалою «наперед визначена ідентичність» (3,07; 3,10), стан мораторію найбільш притаманний студентам-музикантам, найвищі показники досягненої ідентичності мають майбутні музиканти і священики (3,10 і 3,12), виражена особистісна ідентичність найбільшою мірою властива майбутнім математикам і художникам (3,82 і 3,74), найбільшу етнічну толерантність показали майбутні музиканти і священики (3,20 і 3,44), а схильність керуватися етнічними стереотипами найбільш властива майбутнім священикам – 1,88 (дані за субкритерієм етнокультурної релевантності);

– яскраво вираженими представниками кінестетичного типу є майбутні художники і музиканти (13,64 і 13,33), аудіального – майбутні священики (12,60), візуального – математики більше, ніж художники (12,14 проти 11,88), дигітального – майбутні священики (дані за субкритерієм сенсорно-перцептивна релевантність);

– найпозитивніший образ себе як самоактуалізованої особистості мають майбутні художники (48%), а найвищий відсоток нейтральних оцінок себе як осіб, котрі самоактуалізуються, – у майбутніх професійних музикантів (дані за субкритерієм екзистенційно-ціннісної наповненості);

– найбільшу зацікавленість природою показали майбутні музиканти (3,47), найбільший інтерес до техніки виявили майбутні священики (4,58), вони ж показали найсильнішу орієнтацію на спілкування з іншими людьми (5,24), студенти-математики найбільше мотивовані знаками і символами (4,68) – дані за критерієм «мотиваційно-професійна релевантність»;

– загалом, відзначаємо, що у майбутніх художників і математиків як представників інтелектуального і візуального типів виражена особистісна ідентичність поєднується з більшою соціальною дистанцією (відособленістю), ніж у студентів інших напрямів професійної підготовки, а в майбутніх музикантів і священиків наперед визначена етнічна ідентичність є, очевидно, базовою для швидкого досягнення цілісної ідентичності, вони ж є представниками соціального типу.

Результати факторного аналізу в загальній вибірці студентів і в окремих субвбірках свідчать про переважання індивідуально-типологічних властивостей, що репрезентують соціальну, особистісну і професійну ідентичності над етнічною ідентичністю (табл. 2).

Таблиця 2.

**Результати факторного аналізу чинників
професійного самовизначення у загальній вибірці (n = 180)**

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 12%)	Конвенціональний (-0,594); артистичний (0,681); людина-техніка (-0,563); людина-знакова система (-0,613); людина-художній образ (0,728).
F2 (h = 10%)	Інтелектуальний (0,444); соціальний (-0,537); людина-природа (-0,470); людина-людина (-0,499); виражена особистісна ідентичність (0,451); соціальна дистанція (0,538); психологічний портрет (0,533).
F3 (h = 9%)	Візуальний (0,636); дигітальний (-0,687).

У загальній вибірці встановлено три фактори інформативністю лише 31%. При цьому профільними для першого фактора є професійна орієнтація «людина художній образ» (0,728) в поєднанні з артистичною диспозицією (0,681). F3 фіксує антагонізм візуального сприйняття і обробки інформації за дигітальним типом (протилежність безпосереднього й опосередкованого, чуттєвого і абстрактного відображення дійсності) – відповідно 0,636 і - 0,687. F2 містить змішані змінні, в тому числі й етнокультурні, але вони не сягають високих значень.

Отже, на загал структура факторів професійного самовизначення в сукупній вибірці студентів указує на сильнішу залученість представників художніх професій в процеси етнічної самоідентифікації. Окремо ця тенденція виражена в тих, хто обрав дорогу служіння Богові.

Строгий відбір факторних навантажень на рівні, не меншому 0,7, показує, що у майбутніх художників етнокультурний чинник соціальної дистанції поєднується з їх творчою персоналістичною орієнтацією й інтересом до гуманітарних проблем. Факторний профіль майбутніх музикантів містить доволі потужний блок етнокультурних чинників професійного самовизначення, які стосуються зрілих стадій етнокультурної самоідентифікації, що поєднуються із професійно релевантними якостями. У факторній структурі майбутніх священиків виявлено факт полімотивованості професійного вибору при значущості чинника етнічної ідентичності загалом. Факторна структура чинників професійного самовизначення майбутніх математиків вказує на затребуваність опосередкованого, абстрактно-логічного мислення і слабкий інтерес до питань етнічної самоідентифікації. Факторна структура сукупної вибірки фіксує достовірне протиставлення безпосередньо-чуттєвого й опосередковано-логічного відображення дійсності, яке радикальним чином впливає на вибір

напряму професійної підготовки, причому набагато сильніше, ніж етнокультурні чинники. Відтак можемо констатувати, що природні задатки і схильності є сильнішим предиктором професійного вибору в сучасних умовах, ніж етнічні сценарії трудової діяльності і зайнятості в структурі суспільного поділу праці.

Диференційовано опосередковані взаємозв'язки етнокультурних чинників з іншими детермінантами професійного самовизначення. При цьому наперед визначена ідентичність, що символізує досвідоме ототожнення себе з традиційною культурою етносу, пов'язується з орієнтацією на природу, соціальним типом та інтересом до людей, що підтверджує етнокультурну спадкоємність ціннісних орієнтацій молодого покоління Галичини. Мораторій сприятливий для занять мистецтвом й екологічної налаштованості свідомості. Виражена особистісна ідентичність притаманна інтелектуалам і підприємливим людям. Досягнена ідентичність властива особам, здатним до творчого самовираження. Соціальна дистанція сприяє заглибленню у знаково-символічну реальність, корелюючи з позитивним образом самоактуалізації та рефлексією процесів духовного зростання. Наявність етнокультурних стереотипів, як і дифузної ідентичності несумісна з інтелектуальним типом респондентів.

Висновки. Факторний аналіз детермінант професійного самовизначення особистості засвідчив, що тільки окремі етнокультурні чинники справляють поміркований вплив на вибір майбутнього фаху. Такими чинниками для студентів-художників є соціальна дистанція; для студентів-музикантів – зрілі стадії етнічної ідентифікації (мораторій і досягнена ідентичність); майбутнім священикам властива полімотивованість професійного вибору при врахуванні чинників етнокультурного походження; майбутні математики загалом індиферентні до питань етнічної диференціації й ототожнення. В сукупній вибірці проявилася тенденція до слабого насичення системи детермінації професійного самовизначення особистості архетипно-колективними, етнокультурними чинниками, тоді як вплив вроджених задатків та індивідуальних ціннісних настанов є значним.

Результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують тезу про зниження впливу етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості в Добу Постмодерну порівняно з епохою Модерну столітньої давнини. При цьому жорсткий зв'язок економічної та етнічної стратифікації населення розривається, виводячи на передній план чинники соціально-диспозиційного, екзистенційно-ціннісного й доглибно-інтенціонального індивідуального характеру.

1. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості: монографія / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
2. Лебедева Н.М. Социальная идентичность на постсоветском пространстве: от поисков самоуважения к поискам смысла // Психологический журнал. – 1999. – Т.20. – № 3. – С. 48 – 58.
3. Лукасевич О. А. Суб'єктивно-вчинкові критерії оцінки особистісної зрілості студентської молоді : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології» / О. А. Лукасевич – Л., 2010. – 260 с.
4. Матласевич О. В. Психологічні ідеї гуманізму в світлі концепцій острозьких просвітителів XVI-XVII століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Матласевич. – Івано-Франківськ 2004. – 20 с.
5. Монолатій І. С. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу : монографія / Іван Сергійович Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 280 с.
6. Павлик В.Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135 – 142.
7. Социально-психологические особенности личности в условиях трансформации общества [Текст] : Сборник статей по материалам II международной научно-практической конференции (28 января 2013 года, Украина, Донецкая обл., г. Макеевка) / общ. ред. проф. В. М. Синельникова, В. Н. Зыбцева, В. Е. Лулева. – Макеевка: Макеевский экономико-гуманитарный институт, 2013 г. – 220 с.
8. Стефаненко Т. Г. Социальная психология в культурно-исторической перспективе // Социальная психология в современном мире / Т. Г. Стефаненко. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 27-42.
9. Фурман А. В. Психокультура української ментальності / Психологія і суспільство 2-е наукове видання / А. В. Фурман. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
10. Чёрный Е. В. Психология моделирования поликультурного образования: монография / Е. В. Чёрный. – Симферополь: СОНАТА, 2010. – 540 с.
11. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: Учебное пособие. / Л.Б. Шнейдер. – М. : Изд.-во Моск. психолого-социального института; Воронеж : Изд.-во НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.
12. Berry J. W., Poortinga Y. H., Segall M. H., Dasen P. R. Cross-cultural psychology : Research and applications. – Cambridge etc. : Cambridge University Press, 1992. – 387 p.
13. Triandis H. C., Vassiliou V. Comparative analysis of subjective culture // The analysis of subjective culture / Ed. By H.C. Triandis. – N. Y. : Wiley, 1972. – P.299-338.